

Kristina BOJANOVIĆ*

ЕТИЧНО СТАНОВАЊЕ: МОСТ ИЗМЕЂУ *JESTE* И *TREBA*

Apstrakt: U ovom radu, autorka predstavlja značaj i relevantnost etike u filozofskom promišljanju pojma stanovanje. Oslanjajući se na Hajdegerov pojam stanovanja i etički filozofski projekat Emanuela Levinasa, te koristeći metaforu mosta, ona ukazuje na glavne izazove i pitanja koja postavlja podvig etičnog stanovanja, na primjer: jesmo li u posredovanom svijetu zaboravili na drugu stranu (obalu), jesmo li se zatvorili i ograničili sebi-ugađanjem, sebe-posmatranjam, sebe-predstavljanjem, možemo li se nazvati stamenima ukoliko smo svedeni na jednu obalu, da li prelazimo most samo onda kada su uzdrmani ego i sujeta ili nas se tiče poziv drugog, pravde itd. Autorka vjeruje da je istinski zadatak filozofske etike da orijentiše život izvan trenutno preovlađujućih mogućnosti, i da ga vrati konkretnim iskustvima, te kroz razmatranje etičnog stanovanja, predlaže jedan od načina za ispunjenje tog zadatka.

Кључне riječi: etika, etično stanovanje, etični život, Drugi, žensko, stamenost, most

Filozofija je od svoga nastanka neprestano i nepresušno promišljala problematiku dobra i *ethosa*, i svagda pokušavala odgovoriti na pitanje šta znači dobro živjeti, te koje su karakteristike i specifikumi dostojnog i(li) dostojanstvenog življenja. Od samoga izvora filozofija ima privilegovan odnos spram mišljenja etičnog života, no i njegovog življenja kroz to mišljenje. Blagodareći toj dubokoj vezi i potrebi, istorija filozofije se na svojim ključnim tačkama i horizontima oblikovala željom da postavlja i

* Dr Kristina Bojanović, CANU, Leksikografski centar

odgovara na pitanja: šta jeste etičnost, kako razumjeti smisao etičnosti, koje su prepreke etičnome životu i, nadasve, kako ga vrednovati. Ova su pitanja osobito važna i nužna u vremenu kad se govori o kraju filozofije, kad se smatra da naslijeđena filozofska tradicija nije više održiva, kada su se struktura i uslovi života radikalno izmijenili; najzad, kad se govori o kraju čovjeka i o posthumanosti. Posredovanost tehnologijom izmijenila je mogućnosti života i smrti, nauka je preinačila način na koji opažamo svijet, univerzum, čak i karakter samoga života, a politički događaji i ratovi predrugačili su lice i naličje kulture. Drugim riječima, čini se da su kretanje istorije i razvoj kulture i znanja nadmašili kapacitet tradicionalnih oblika refleksije o etičnome životu i mogućnosti da razumijemo kako živjeti dobro, ispravno i pravedno.

Etično živjeti postaje izazovnije i teže kada se čovjek nađe na izvjesnom istorijskom prelazu, kad je pred njega obrušeno pitanje čemu još etika, i kad pokušava da razumije šta još filozofija može da učini u raspršenom, preoblikovanom, odrođenom i razvremenjenom svijetu. Više se ne vjeruje u ontološku utemeljenost etike, smatra se da su nam dovoljni politika i pravo, instinktivna moralnost i kolektivna prinuda. Ali ipak je teško proglasiti je iluzijom, jer u velikoj mjeri i na različite načine oblikuje naše živote. Zato smatram da je istinski zadatak filozofske etike da orijentiše život izvan trenutno preovlađujućih mogućnosti, da bi ga vratila konkretnim specifičnostima živoga iskustva. Etika rasvjetljava oblike života koji odgovaraju ljudskoj prirodi, ali istovremeno otvara one koji su alternative faktično datima. Otkrivena u istorijskoj refleksiji, filozofska etika predstavlja podvig posredovanja i tumačenja koji je povezan sa zahtjevima života.

A jedan od zahtjeva života jeste stanovanje, i to etično. Etika nam dolazi od *ethosa*, a *ethos* je mjesto boravka ljudi, navika, karakter, način govora i ponašanja. *Ethos* je prebivalište, životna sredina, ali ne nužno i kuća, ne i kultivisana priroda koja je okružuje, ne i stvari koje upotrebljavamo. *Ethos* je životna sredina ukoliko podrazumijeva suživot. U mišljenje o suživotu uvijek unosimo sopstveno razumijevanje bića, te stoga svako ozbiljno razmišljanje o etici pretpostavlja temeljno razmišljanje o ontologiji. Drugim riječima, početna situacija etike je konačna situacija ontologije. No, kasnije ćemo vidjeti da to ipak nije jedino moguće stanovište.

Od svih bivajućih, samo je čovjek pozvan da etično stanuje, samo on to i može, ukoliko se ne oglašuje o *pozive*. Strože govoreći, jedino se i može stanovati i živjeti etično, sve ostalo bilo bi deformacija, neistina, za-borav, i najzad, neodgovornost. Neodgovaranje na pozvanost. Stanovati

podrazumijeva (i) svojevrsnu stamenost, staniti se znači stamen biti, stanovati znači stamenovati. Čak i onda kad misli nomadski, raskorijenjeno, dislocirano, van teritorije i mjesta, čovjeku je za taj podvig, uz izvješna načela i lični *ethos*, potrebna stamenost. U sebi-nastanjenost. Jedino takvi, u sebi-nastanjeni, u sebi-ustaljeni možemo da razumijevamo razliku između *jeste* i *treba*, i da se njome temeljito bavimo.

Jeste i *treba* su dvije obale. Između njih je stajaća voda — bistro jezero ili mutna bara, stvar je našega izbora. Tamo gdje suvereno vlada *jeste*, tj. stav „stvari jesu takve i takve, stoje tako i tako”, tu *ono između* (voda koja mi jesmo) prije ili kasnije postaje bara. Reifikacija, postvarenje. Ali *između* može biti i tok — jer to je život sâm. Tok se mora nečim zaštititi, natkriliti, zato sam i odabrala most kao metaforu, čiji je luk zapet između slabašnog *jeste* i konstantnog, odnosno stamenog *treba*. Nastanjenost u konstanti bio bi posao etike, što takođe znači približiti se stamenome, učiniti slabašnoga stamenim. Pitanje koje se postavlja jeste kako ostati stamen a gibak, kako se savijati poput luka, a ne uklještititi se? Kako biti siguran da nas stamenost etično nastanjuje? Možda ćemo do kraja teksta i naslutiti, a do kraja života i odgonetnuti.

*

Za njemačkog filozofa Martina Hajdegera, način na koji ljudi jesu na zemlji jeste stanovanje, preciznije: biti čovjek znači stanovati. Ljudi smo *samo* ako stanujemo. Hajdeger identifikuje građenje i stanovanje, što vrhuni u mišljenju kao čovjeku imanentnom. Stanovati znači čuvati i njegovati, obrađivati, djelati i obdjelavati:

„Ako ipak oslušnemo ono što jezik govori u reči graditi, čućemo tri stvari: 1. Građenje je zapravo stanovanje. 2. Stanovanje je način na koji smrtnici postoje na zemlji. 3. Građenje kao stanovanje razvija se u građenje, koje neguje raščćenje nečega, i u građenje koje podiže zdanja.”¹

Kada gradimo, podrazumijeva se da želimo ostati, prebivati i biti slobodni. Pri tome, ne smijemo smetnuti sa uma ono što je na početku rečeno, naime da je *ethos* prebivalište. A kad smo slobodni, onda smo i spokojni, takoreći ugradili smo sebe u prostor koji svakoj stvari može da pruži slobodno polje njene suštine. To znači da mislimo, te da smo u stanju imati, odnosno izgraditi most, premošćavati. Premošćavanje je ujedno

¹ Hajdeger 1982, 87.

pripadanje ljudskoj zajednici, iz koje jedino i možemo da zauzmemo stavove koji bi nam dokučili šta *treba* kako bi se preobrazilo ono što *jeste*, a što nam se čini nepodobnim za etično stanovanje. Za Hajdegera su građenje i mišljenje neophodni za stanovanje, ali i nedovoljni ukoliko su razdvojeni i ako su usmjereni na svoju djelatnost, ne obraćajući pažnju na ono drugo. A mogu međusobno da se oslušnu i čuju jedino ako pripadaju stanovanju i ostanu u njegovim granicama.²

Prema Hajdegeru, problematika se usložnjava ne zbog faktičke oskudice u stanovima, već zbog činjenice ljudske beskućnosti i stalnog traganja za suštinom stanovanja:

„Prava nevolja stanovanja počiva na tome što smrtnici uvek iznova traže suštinu stanovanja, što se *tek moraju naučiti da stanuju*. Ako se čovekova beskućnost sastoji u tome, otkud onda to da čovek o *istinskoj* oskudici u stanovima još ne razmišlja kao o *takvoj* istinskoj oskudici. Čim on *razmišlja* o beskućnosti, ona više nije beda. Valjano promišljena i dobro zapamćena, ona je jedini poziv što smrtnike *zove* u stanovanje. Ali kako bi drugačije smrtnici bili kadri da odgovore tom pozivu, sem tako da sa svoje strane pokušaju, u okvirima *svoga* dela, stanovanje dovesti u punoću njegove suštine? Oni ovo ostvaruju, kad grade — stanujući i misle radi stanovanja.”³

U neizvjesnom, mutnom, jezovitom vremenu u kojem živimo, ovo nam često izmiče. Izmiče nam da o ljudskoj egzistenciji mislimo polazeći od suštine stanovanja, a o gradnji mosta kao posebnoj vrsti građenja. Prioritet na zemlji i u datoj vremenitosti često (nam) bude sticanje stana; ne osvrćemo se ili zaboravljamo da „samo ako smo sposobni za stanovanje, možemo graditi” (Hajdeger 1982, 100). Čovjeku pripadaju zasluge za stanovanje, zato što je sposoban da uzgaja i da njeguje, kako ono što samo po sebi raste, tako i ono što sâm podiže i izgrađuje. No, sve što sopstvenim rukama stvori, ipak ne ispunjava suštinu stanovanja, niti ga može utemeljiti. Ovo utemeljenje mora da se dogodi u drukčijem građenju. Za Hajdegera, čovjek je sposoban za stanovanje samo ako na drukčiji način gradi i *smjera* da gradi. Ako ima *kuću bića*, koja je jezik. To znači da je čovjek sposoban za stanovanje ako je, na primjer, pjesnik, jer *poetsko*

² „Građenje svoju suštinu uzima od stanovanja. Dovoljno bi bilo ako su stanovanje i građenje postali dostojni pitanja i tako ostali dostojni mišljenja.” (Hajdeger 1982, 101–102).

³ Hajdeger 1982, 102–103.

*stvaranje pušta ljudsko stanovanje u njegovu suštinu.*⁴ Pravo građenje zbiva se onda kad postoje pjesnici koji mogu da „uzmu mjeru” za strukturu stanovanja. Hajdeger je, naravno, nadahnut Helderlinovom poezijom i njegovim refleksijama o stanovanju, što je značajno imati u vidu, jer kad Helderlin piše o stanovanju, on misli na osnovnu crtu ljudskoga postojanja. Ono pjesničko je povezano sa suštinski shvaćenim stanovanjem, što ne znači da je pjesničko ili pjesništvo dekor i dodatak stanovanju, niti da se pojavljuje u svakom stanovanju, najzad, niti da se između pjesničkog i etičnog stanovanja može staviti znak jednakosti. Kada Helderlin kaže: „...pjesnički stanuje čovjek...”, on ponajprije misli da pjevanje dopušta da stanovanje bude stanovanje, to jest da nam pjevanje dopušta da stanujemo: „Događa li se pesničko, čovek na ovoj zemlji stanuje ljudski i život ljudi je stanujući život.”⁵

*

Život i svijet za nas su ograničeni, kratkotrajni; kao misleća i konačna bića stalno nosimo na umu činjenicu da je život *tanatopis*, predsmrće ili dosmrće, jer da nema smrti, život bi bio samo estetski fenomen. Izvjesnost smrti opredjeljuje ili ne opredjeljuje čovjeka da etično stanuje: ili će se, svjestan činjenice smrti, razuzdati pa život provesti oglušen o potencijalne etičke brige i pozive, ili će se obesmrčiti stamenom a ne stambenom nastanjenošću.

Na ovom mjestu iskrsava niz pitanja, prije svih: da li nas trka za pukim sticanjem stana suštinski obezdomljuje? Da li stanovanje možemo posmatrati kao smirivanje, a gradnju stana kao vjeru u mir, odnosno u mirno sa-bivanje i spokojno prebivanje? Jesmo li u posredovanom svijetu zaboravili na drugu obalu, gdje jeste nešto drugo i neko drugi, jesmo

⁴ „Stanovanje se događa samo onda kada se i poetsko stvaranje zbiva i kada je ono prisutno, i to na način čiju suštinu sada naslućujemo kao uzimanje mere za celokupno merenje. Samo uzimanje mere je autentično merenje, a nije puko razmeravanje gotovim merilima za pravljenje planova. Stoga poetsko stvaranje i nije građenje u smislu podizanja i uređivanja zdanja. Ali ono je, kao pravo merenje dimenzije stanovanja, početni vid građenja. Poetsko stvaranje, pre svega, pušta ljudsko stanovanje u njegovu suštinu. Ono je prvobitno dopuštanje stanovanja.” (Hajdeger 1982, 166).

⁵ Hajdeger 1982, 169.

li uljuljkani onim *jeste*, jesmo li se zatvorili i oivičili samo sebi-ugađanjem, sebe-posmatranjem, sebe-predstavljanjem, je li nam *jeste* takvo kakvo jeste dovoljno, jesmo li samodovoljni, a onome *treba* pristupamo tek kad opazimo da nas i jedino nâs ugrožava neki vanjski upad koji pretenduje da poremeti konstelaciju bivanja kakvo smo projektovali? Možemo li se nazivati po sebi i u sebi stamenima ako nam je stanovanje svedeno na jednu obalu? Jesmo li se zasljepili vlastitim stražarstvom i samoodbranom? Zapućujemo li se preko mosta samo kada se uzdrmaju ego i sujeta, ili nas se tiče zov drugoga i pravde? Stupamo li na most zbog savjesti ili trenutačne, kratkoročne uznemirenosti koja se vezuje za ovdje i sada i nâs? Možemo li i moramo li biti bez rezerve i bez razlike stamenosti odgovorni? Najzad, *je li ljudskije biti slab u stamenosti ili stamen u slabosti?*

U pokušaju dokučivanja odgovora na ova pitanja, u pomoć pozivamo Emanuela Levinasa, rodonačelnika etike kao prve filozofije, i prvo-pozvanoga da nas usmjeri ka mogućim putevima etičnoga stanovanja. Levinasovu misao je od samog početka vodilo pitanje o dobru, odnosno put dobra, a ne put istine bića, što je bio slučaj sa tradicionalnom filozofijom kao ontologijom. Usudiću se i ustvrditi da, široko postavljeno, do Levinasa postoje dva osnovna tipa etike koja su određivala poziciju čovjeka u društvu. Prva dolazi od Aristotela, i prema njoj, čovjekovu poziciju određuje njegovo mjesto u društvu u kojem živi i odakle dedukuje moralna načela kojima se upravlja; drugu donosi Kant, po kojoj na osnovu etičkih načela zasnivamo etiku, shodno principima razuma i kategoričkog imperativa. Odbacujući i aristotelovsku i kantovsku etiku kao „stanje autonomije”, Levinas sopstvenu etiku („stanje heteronomije”) zasniva na međuljudskom, odnosno interpersonalnom odnosu. I etika i etično stanovanje teško se mogu zamisliti i uspostaviti ako ne postoje drugi, odnosno zajednica.

Levinas, naime, na mjesto bića i bivajućeg postavlja Dobro i Drugog, odnosno na mjesto ontološkog postavlja etičko pitanje, što se može sažeti u izjavi: „Dobro je bolje od bića” ; biti dobar važnije je nego samo biti. On primjećuje da je istorija filozofije u stvari istorija opterećenosti bivajućeg bićem koje u sebi krije „nagon za samoodržanjem” i opstankom po svaku cijenu. Filozofi su samo, takoreći, zapisivali biće, koje je uvijek pobjeđivalo bivajuće; zato Levinas ontologiju dovedenu do kraja vidi kao teoriju rata — borbu između bića i Ništa, i stoga je napušta, trudeći se da pronade izlaz iz zamki bića. Levinasovo napuštanje Hajdegerove filozofije jeste svojevrsno izvrtanje ontološke diferencije, gdje biće više nije

horizont smisla bivajućeg, već naprotiv — bivajuće je ono koje uvodi smisao u biće. Drugim riječima, metafizika prethodi ontologiji, što je uslovljeno i pretpostavljeno etičkim događajem, tj. etikom. Dajmo riječ Levinasu:

„Dovođenje u pitanje Istog — koje je nemoguće u okvirima egoističkog spontaniteta Istog — događa se kroz Drugog. To dovođenje u pitanje moga spontaniteta kroz prisustvo Drugog naziva se etika. Stvarnost Drugoga, njegova nesvodivost na mene, na moje misli i posjedovanja, izvršava se samo kao dovođenje u pitanje moga spontaniteta, samo kao etika.”⁶ (...) „Etika je briga usmerena na bivanje drugoga, neravnodušnost prema smrti drugoga i, samim tim, mogućnost umiranja za drugog, popuštanje ontološke zgrčenosti koju kazuje glagol biti.”⁷

Filozofija u svojoj istoriji zna za etički susret sa Drugim samo preko saznanja drugoga, dok za Levinasa susret sa neposrednim Drugim ne dolazi od subjekta, svijeta ili Boga, nije svodiv na njih, već se subjekt i svijest konstituišu preko *lica* Drugog. Način na koji Drugi sebe prezentuje jeste lice. Lice je ključno u etičkoj relaciji, jer se ono izražava, a prvi sadržaj izraza je sâm taj izraz. Iako se lice istovremeno pruža kao izraz i kao živa riječ, i iako njegovo jedinstvo prethodi rasutosti čula i čulnih organa, ono *ne znači*, njegovo značenje je *nesvodivo*. Neposredni, etički odnos jeste licem-u-lice sa Drugim, pri čemu Levinas naglašava da Drugi nije objekt čulnog iskustva, niti se može svesti na saznanje, niti predstaviti u njemu. Susret licem-u-lice je jedna nesvodiva relacija. Bilo da se radi o očinstvu, majčinstvu, bratstvu, pravdi, gostoprimstvu ili nekoj drugoj relaciji koja je predmet Levinasovih razmatranja, a koja podrazumijeva bivanje za Drugog — mora se naglasiti da ona odolijeva totalizujućoj ideji bića.

Sva etika do Levinasa pretpostavljala je nužnost određene uzajamnosti priznanja i recipročnosti onih koji dijele etičku situaciju. Levinas pak na takvo određenje gleda kao na proračun, shodno kojem uvažavamo da bismo bili uvaženi, dajemo da bismo dobili itd. On smatra da moja odgovornost za slobodu drugog čovjeka nikako ne smije biti nadahnutu brigom za moju sopstvenu slobodu, pošto to onda ne bi bila etika, nego pokušaj utvrđivanja i osiguravanja moje slobode tj. ontologija, svođenje Drugog na Isto. Etika, koja je zapravo jedna briga usmjerena na nekog drugog nego što smo mi sami, potrešenost (ili makar neravnodušnost)

⁶ Levinas 2006, 85–88.

⁷ Levinas 1998, 272.

prema smrti Drugog, a time i mogućnost umiranja za Drugog, za Levinasa znači prekidanje (ili bar popuštanje) onog/pred onim pukim „biti”. U ličnoj relaciji između Ja i Drugog, etički događaj ili samilost, odgovornost, plemenitost, požrtvovanje, povinovanje — vodi s one strane bića ili izdiže iznad njega.

Levinasova filozofska vizija drugosti, odnosno Drugog, dovela je do raskida za zapadnom ontologijom Istog, koja je preovladavala od Parmenida do Hajdegera. Kao što sâm Levinas naglašava, „zaborav bića nije obilježje povijesti mišljenja, nego stavljanje u zagrade Drugog, izvornog govora ljudskog lica”⁸. Međutim, ne znači da njegov prekid s učenjem o biću predstavlja njegovo ukidanje, nego on samo osporava da je razumijevanje bića krajnja instancija smislenog, budući da se pojavljuje odgovornost za Drugog. Odnos prema apsolutno Drugom, odgovornost za Drugog nije recipročan, već je za razliku od svih drugih odnosa, na primjer političkih ili ekonomskih, bespovratan, jednovrstan, asimetričan i neustupljiv bilo kome drugom. Pri tome je važno istaći da etička izabranost nije nikakva povlastica niti priznanje za učinjeno djelo, naprotiv, ona je kao temeljno obilježje ljudske ličnosti novo fenomenološko rođenje subjekta. Ova nerecipročnost, odnošenje samo u jednom pravcu, bez uzajamnosti i nadoknade, jeste neposrednost blizine. Odgovornost za Drugog pretihodi svakom saznanju i svakoj borbi oko priznanja, ona je drugo (strože) ime za ljubav prema bližnjem, ljubav bez erosa, „ljubav u kojoj etički momenat odnosi prevagu nad strastvenim momentom, ljubav bez požude”⁹.

Iz ovog skiciranja osnovnih karakteristika Levinasove etike može se nazrijeti njegovo rješenje problema mosta između *jeste* i *treba*. Ako se iko u filozofiji uopšte približio tom razmrsivanju, to je Emanuel Levinas. *Jeste* je ono tradicionalno *jeste*, svođenje, zahvatanje, asimilacija, ego, dok se *treba* vezuje za odnos, odgovornost, požrtvovanje, dodir, ali onaj *dodir koji miluje a ne zahvata*. Da bismo postigli ovaj ideal, potrebno je ispuniti imperativ s početka: u sebi se ostameniti. Jedino na taj način se egološko ja i konstantna opterećenost i opsjednutost vlastitim ja može suzbiti, te onda otvoriti i imati kapaciteta za etičku relaciju kakvu proklamuje Levinas. Imajući u vidu težinu tog zadatka, možemo, u levinasovskom tonu, sa sigurnošću kazati da je etika moguća samo kao drama međuljudskog odnošenja. Levinas smatra da nema ničeg što prevazilazi etičko, jer

⁸ Štolc 2003, 62.

⁹ Levinas 1998, 138–139.

prevazilaženje etičkog znači početak svakog nasilja, odnosno etika predstavlja put koji vodi ka nenasilju.

Dakle, ako za Hajdegera i Helderlina čovjek stanuje pjesnički, u Levinasovoj filozofiji čovjek stanuje etično, i to mu je najautentičniji poziv. Stamenost je u etici Emanuela Levinasa zapravo sabranost, u sebi i sa drugima, jer inače zajednica i odnos ne bi mogli da postoje. Ovaj mislilac se i po poimanju stanovanja razlikuje od većine predstavnika ranije filozofije. Nasuprot Hajdegeru, kojem kuća nije nužan uslov stanovanja, kod Levinasa se taj pojam pojavljuje uz sabiranje. Neprozirno i suptilno, na momente dvosmisleno objašnjenje, sasvim je u skladu sa cjelokupnim njegovim etičkim projektom. Naime, stanovanje se razumijeva kao upotreba jednog od mnoštva sredstava, a kuća u sistemu svrha u kome se nalazi ljudski život, zauzima povlašćeno mjesto, ali ne i mjesto krajnjeg telosa. Iako se za kućom može težiti kao nekom cilju, iako se u kući na neki način može uživati (u smislu površne sigurnosti), ona kroz tu mogućnost uživanja ne ispoljava svoju izvornost. Povlašćena uloga kuće ne sastoji se u tome da predstavlja svrhu ljudske djelatnosti, nego da bude uslov za nju, te u tom smislu njen početak.¹⁰ Posredstvom kuće izvršava se sabiranje. Šta to uopšte znači? Čovjek se, prema Levinasovom mišljenju, u svijetu ponaša kao da je u njega stupio iz nekog privatnog područja, iz jednog kod-kuće u koje se može u svakom momentu povući. Čovjek je istovremeno izvan i unutra, on ide prema vani od intimnosti, koja se s jedne strane otvara u kući koja se smješta *u izvan*. Prebivalište kao građevina, odnosno kuća, pripada svijetu objekata, ali ta pripadnost ne poništava činjenicu da se svako razmatranje predmeta događa polazeći od prebivališta. Idealistički subjekt *a priori* konstituiše svoj predmet, čak i mjesto na kojem se nalazi, ali strogo rečeno, on ih zapravo ne konstituše *a priori* nego naknadno, nakon što kao konkretno biće stanuje na tom mjestu. A to onda znači da mjesto prevazilazi znanje, mišljenje i ideju u koje bi subjekt naknadno mogao da zatvori događaj prebivanja koji je bez zajedničke mjere sa znanjem. Za Levinasa, subjekt koji promatra svijet pretpostavlja događaj prebivališta, povlačenje iz elemenata (pri čemu se tu prvobitno misli na puko uživanje) i sabranosti u intimnosti kuće.

Sabranost je egzistencija u prebivalištu. Ja egzistira sabirajući se, ono empirijski traži utočište u kući — a kuća zadobija značenje prebivališta tek kada se pođe od sabiranja. Unutrašnjost koja se izvršava kroz kuću,

¹⁰ Up. Levinas 2006, 131.

prelaz na čin sabiranja preko prebivališta, otvara nove mogućnosti koje sabiranje analitički ne sadrži a koje se pokazuju tek kada se mogućnost razvija. Prebivanje je sabiranje, dolaženje sebi, povlačenje u kuću kao u mjesto skloništa koje odgovara gostoprimstvu, očekivanju, ljudskom dočeku. Da bi se dogodila intimnost sabranosti, mora da postoji drugo, a to je, za Levinasa, *žena* koja u njegovoj filozofiji predstavlja drugo *par excellence* i *uslov za etičko*. Kod Levinasa je upravo žensko most između *jeste* i *treba*. Funkcija ženskog je sadržana u „prevazilaženju” otuđenja, u dopuštanju muškom da prekine sa nenastanjivom spoljašnjošću i njenom samoćom. Zato je neophodno da se žensko pojavi u prostoru:

„Neophodno je da se stvori, u geometriji beskonačnog i hladnog prostora, čudna nježnost. Njeno ime je *žena*. Ili ‘nježnost po sebi’. Bez žene, bez intimnosti njenog doma, muškarac ne bi znao ništa od onoga što transformiše njegov prirodni život u etički.”¹¹

Dakle, prelazak iz prirodnog načina života koji je izgubljen ili zarobljen u svojim djelima ka etičkom životu, moguć je ženskim prisustvom. Žena je ta koja preokreće lošu situiranost u etičku, ona omogućuje bijeg iz nasilnog i surovog života, ona je odgovor trijumfalnom i totalizujućem logosu, ona u svojoj tajnosti i svojoj nježnosti predstavlja *najavu početka etike*. Počev od ženskog određuje se doček, dobrodošlica ili apsolutno gostoprimstvo, apsolutno izvorno, praisvorno, koje ima predečki izvor etike. Žak Derida primjećuje da taj gest dostiže dubinu suštinske i metaempirijske radikalnosti koja uzima u obzir polnu razliku u etici oslobođenoj ontologije. Levinas ide dotle da otvorenost dočeka povjeri „ženskom biću”, a ne činjenici empirijskih žena: „Doček, an-arhični izvor etike, pripada ‘dimenziji ženskosti’ a ne empirijskom prisustvu ljudskog bića ženskog pola.”¹²

*

Pokušala sam, u najkraćem, da jezikom Hajdegerove i Levinasove filozofije, predstavim i približim ono što bi moglo biti odgovor na svagda provocirajuća pitanja o etičnom (stanovanju). Čini se da je nemoguće da nam, dok god smo tu i dok god prelazimo s jedne obale na drugu, misao ne zapne i ne zadrži se na mostu, bilo zato što se zaljuljao i poremetio

¹¹ Levinas 1976, 51.

¹² Derida 1997, 83–84.

nam ravnotežu, bilo zato što nas, ako je od kamena, opominje na stamenost. A takvi se glasovi ne prevazilaze i ne zaobilaze.

Etično stanovanje je ustanjenost vremenite egzistencije koja se od faktičnosti života nadvija poput luka mosta, ka obali na kojoj ontologija više nije prva, ni najviša filozofija, u kojoj je čovjek, kako stoji u Hajdegerovom *Pismu o humanizmu*, više od čovjeka, a da ipak nije nikakav natčovjek ni transhumana žrtva savremenosti koja ga svojim snopovima znakova lovi i melje. Etično stanovanje je otklon od svih onih omotača i kuća koji sprečavaju da pronađemo drugoga i zatvaraju prag etičnoga svijeta. Etično stanovanje je potpora životu utoliko što još ima svijest o tome da postoji biće koje je i dalje netaknuto, raspoloživo, koje nas čini živim, hrani nas, daje nam prostor i materijal za stvaranje i koje drugo potrebuje ili želi da bi izgradilo svoj identitet, jezik, djelo. I da bi i samo suživjelo.

Most je stamen nad tokom života. *Jeste* i *treba* su zajedno na mostu i kao most, a most je čovjek, viši od toga. Možda je most lice, prije svake gestikulacije. Most nije samo mjesto prelaska preko vode ili mjesto s kojeg se najbolje vide mijene toka, talasi. S njega se najbolje čuje ono ne-šumno i ne-čuvano u rijeci varirajućih egzistencijalnih situacija. Ali uvijek su potrebni arhitekti. Arhitekti koji oblikuju most, poštujući pristup, prag, intenzitet. Podstičući ga da se razvije, bez primjene sile. Most dodiruje obale da bi bio dodirnut dodirujući ih. Most mora biti u stanju da istraje. Da stameno živi *u sebi* da bi živio *sa*. Neophodno je dosegnuti sâmo srce (nečijeg) stanovanja da bi se sustanovalo. Etično stanovati znači sačuvati drugoga koji se, rekla bi Lis Irigare, „ne može pretvoriti u diskurs, fantazije ili snove, drugog kojeg ne mogu zamijeniti nijednim drugim, nijednom stvari, nijednim bogom — zbog njegovog dodira i dodira njega.”¹³

Kad budemo proključali u pokušajima da premostimo i stanimo se, znaćemo da nismo ključali uzalud, i nećemo olako zaključivati. I nećemo se isključiti. Radije ćemo, pred mnoštvom *homines kibernetica* otključati zaključanog *homo ethica*.

¹³ Irigare 2018, 215.

LITERATURA

- [1] Derrida, Jacques. 1997. *Adieu à Emmanuel Lévinas*. Paris: Galilée.
- [2] [2] Hajdeger, Martin. 1982. *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit.
- [3] [3] Hajdeger, Martin. 2003. *Putni znakovi*. Plato: Beograd.
- [4] [4] Irigare, Lis. 2018. *Etika polne razlike*. Podgorica, Novi Sad: Arto, Akademska knjiga.
- [5] [5] Lévinas, Emmanuel. 1976. *Difficile Liberté: Essai sur le judaïsme*. Paris: Albin Michel.
- [6] [6] Levinas, Emanuel. 1998. *Među nama*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- [7] [7] Levinas, Emanuel. 2006. *Totalitet i beskonačnost*. Beograd: Jasen.
- [8] [8] Štroc, Valter. 2003. „Filosofija odgovornosti za Drugog”, U *Luča XVIII-XIX*, 60–71. Nikšić: Filozofski fakultet.

Kristina BOJANOVIĆ

ETHICAL DWELLING: A BRIDGE BETWEEN
(THERE) IS AND SHOULD (BE)

Summary

In this paper, the author tries to present the importance and relevance of ethics in the philosophical reflection of the notion of dwelling. Relying on Heidegger's notion of dwelling and the ethical philosophical project of Emmanuel Levinas, and using the metaphor of bridge, she points to the main challenges and issues posed by the feat of ethical dwelling, for example: have we forgotten about the other side (coast) in the mediated world; have we closed and determined ourselves by self-compliance, self-reflection, self-presentation; can we call ourselves *solid* if we are reduced to one coast; do we cross the bridge only when the ego and vanity are shaken, or are we concerned with the call of other and justice, etc. The author believes that the true task of philosophical ethics is to orient life beyond the currently prevailing possibilities, and also to bring it back to the concrete specifics of life experience, so through the consideration of ethical dwelling, she proposes one of the ways to accomplish that task.

Key words: ethics, ethical dwelling, ethical life, Other, feminine, solidity, bridge